

تحلیل علل عدم راه‌اندازی نظام همکاری و امانت بین کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی تخصصی استان خوزستان از دیدگاه مدیران آن‌ها

دکتر زاهد بیگدلی^۱
فاطمه باجی^۲

چکیده

هدف اصلی پژوهش حاضر شناسایی و تحلیل عوامل مهمی است که بر شکل‌گیری نظام همکاری و امانت بین کتابخانه‌ای در میان کتابخانه‌های تخصصی استان خوزستان تأثیرگذار هستند. این پژوهش از نوع توصیفی است و روش آن پیمایشی است. به منظور گردآوری داده‌ها، از یک سیاهه و آرسی که توسط پژوهشگر ساخته شد، استفاده گردید. برای روایی این سیاهه و آرسی از نظرات متخصصان و استادان رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی استفاده شد. جامعه این پژوهش شامل ۸۰ کتابخانه و مرکز اسناد تخصصی فعال در استان خوزستان است که سیاهه و آرسی از طریق پست برای تمام آن‌ها ارسال شد. یافته‌های پژوهش حاضر نشان داد که با وجود آگاهی و اعتقاد اکثر مدیران کتابخانه‌های مورد مطالعه نسبت به مزایای همکاری و امانت بین کتابخانه‌ای و تمایل آن‌ها به این کار، موانع فراوانی آن‌ها باعث شده است تا چنین نظامی هنوز در این استان شکل نگیرد. مهم‌ترین موانع از دید مدیران به ترتیب بسامد عبارتند از: نبود بودجه کافی، نبود کتاب‌شناسی‌ها، فهرستگان‌ها و بانک‌های اطلاعاتی لازم، نبود مرکز هماهنگ‌کننده، نبود فهرستگان ملی روزآمد، و نبود ضوابط و مقررات یکسان، مکانیزه نبودن کتابخانه‌های تخصصی استان خوزستان، نبود اطمینان برای بازگرداندن مواد امانتی، کمبود نیروی انسانی، هزینه سنگین اطلاعات، آگاه نبودن مسئولان ارشد سازمان‌ها/شرکت‌ها از مزایای این گونه خدمات و غیرمتخصص بودن برخی از مدیران کتابخانه‌ها. در پایان، پیشنهادهایی به منظور رفع موانع موجود و اقدام جهت راه‌اندازی نظام همکاری و خدمات امانت بین کتابخانه‌ای در حوزه کتابخانه‌های تخصصی استان خوزستان ارائه شده است.

کلیدواژه‌ها

همکاری بین کتابخانه‌ها، امانت بین کتابخانه‌ها، تحویل مدرک، اشتراک منابع، کتابخانه‌های تخصصی، استان خوزستان.

۱. دانشیار گروه کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه شهید چمران اهواز bigdeli_zahed@yahoo.co.in

۲. مربی گروه کتابداری و اطلاع‌رسانی پزشکی دانشگاه علوم پزشکی جندی شاپور اهواز fbaji@yahoo.com

مقدمه

کتابخانه‌ها تقریباً بیش از ۲۵ قرن است که به عنوان یک نهاد اجتماعی در خدمت جوامع بشری بوده‌اند. هدف اصلی کتابخانه‌ها فراهم آوردن اطلاعات و امکان دسترسی به اطلاعات سازمان‌یافته به منظور ارائه خدمت است. کتابخانه‌ها به دلیل محدودیت‌هایی که با آن مواجهند، به‌ویژه کمبود منابع مالی، می‌توانند تنها به خرید اندکی از این اطلاعات بسنده کنند. از طرف دیگر نیاز کاربران اطلاعات به دلیل گوناگونی برنامه‌های آموزشی و پژوهشی رشد و تنوع بسیاری پیدا کرده است. این امر ضرورت استفاده از منابع سایر کتابخانه‌ها را قطعی ساخته است.

تا قبل از دهه ۱۹۸۰ اکثر کتابخانه‌ها سعی داشتند منابع خود را به صورت انحصاری نگه دارند، اما با رشد بسیار فزاینده حجم اطلاعات تولید شده، بعد از این دهه بود که ناتوانی کتابخانه‌ها در گردآوری بخش عمده‌ای از اطلاعات، کتابداران و متخصصان را متوجه ضرورت دسترسی به اطلاعات بدون توجه به مکان و محمل نگهداری آن کرد و بنابراین کتابداران و متخصصان علم اطلاع‌رسانی تلاش‌های خود را بر همکاری میان شبکه‌های کتابخانه‌ای و استفاده مشترک کتابخانه‌ها از منابع همدیگر متمرکز کردند. رشد فزاینده حجم انتشارات، کاهش قدرت خرید کتابخانه‌ها، بالا رفتن انتظارات مراجعان و کاربران کتابخانه‌ها، کمبود فضا و نیروی انسانی، لزوم دسترسی سریع به اطلاعات و دلایلی از این قبیل باعث شدند تا کتابخانه‌ها درصدد برآیند تا از روش‌های

دستیابی به راه‌های گوناگونی برای سهولت دسترسی کاربران به اطلاعات و پاسخ‌گویی به نیازهای اطلاعاتی آنان بهره‌جویند. از سوی دیگر، عوامل مؤثر بر کاهش توان کتابخانه‌ها در پاسخ‌گویی به نیاز کاربران را می‌توان تداوم پدیده انفجار اطلاعات، رشد روزافزون دانش بشری، توسعه فن‌آوری‌های نوین در حوزه اطلاعات و ارتباطات، رشد روزافزون قیمت منابع اطلاعات، کمبود منابع مالی کتابخانه‌ها، عدم تناسب رشد اعتبارات با تورم و کاهش توان خرید کتابخانه‌ها و محدودیت فضای نگهداری منابع دانست (۳: ۴۵).

چنین عواملی باعث شده‌اند که کتابخانه‌ها نتوانند سیاست خوداتکایی و مالکیت منابع مورد نیاز مراجعان خود را به طور کامل دنبال کنند و به همین دلیل کتابخانه‌ها از یک قرن پیش به راهکارهایی روی آوردند تا در قالب توافق‌ها و برنامه‌هایی بتوانند از منابع یکدیگر برای پاسخ به نیاز کاربران استفاده کنند. این رویکرد بیشتر به عنوان همکاری بین کتابخانه‌ها یا اشتراک منابع شناخته می‌شود.

اشتراک منابع نوعی رابطه همکاریانه بین دو یا چند سازمان است که امکان استفاده مشترک از منابع آن‌ها یا ایجاد منابع مشترک بین آن‌ها به منظور افزایش کارایی یا اثربخشی کل، در انجام مأموریت اصلی‌شان را فراهم می‌سازد (۳: ۵۳). همکاری بین کتابخانه‌ای کار مشترک میان دو یا چند کتابخانه است که به منظور تهیه و ارائه خدمات بهتر برای مراجعه‌کننده و با استفاده از امکانات و تکنولوژی مناسب انجام می‌گیرد (۸: ۶۶). اگر چه قدمت همکاری بین کتابخانه‌ها به سال ۱۸۵۱ بازمی‌گردد، این

ایده در سال ۱۸۷۶ توسط ساموئل گرین^۳ مورد تأکید قرار گرفت. گرین معتقد بود که این همکاری به میزان زیادی سودمندی کتابخانه‌ها را افزایش می‌دهد. این نوع همکاری می‌تواند در کاهش فشار بسیاری از تنگناهای بودجه، فضا و نیروی انسانی بر کتابخانه‌ها مؤثر باشد، اگر چه نظام‌های همکاری بین کتابخانه‌ای و خدمات مرتبط با آن نمی‌تواند کتابخانه‌ها را از وظیفه اصلی‌شان در گسترش مجموعه و تأمین مواد و منابع مناسب برای جامعه خود بی‌نیاز کند.

استان خوزستان با برخورداری از امتیازهای بسیار بزرگی از قبیل مساحت زیاد، جلگه‌ای بودن، وجود رودخانه‌های متعدد، منابع نفت و گاز، سایر منابع طبیعی، نیروی انسانی کارآمد و متخصص، وجود کارخانه‌ها و صنایع مهم و مادر مانند صنعت نفت، گاز، پتروشیمی و فولاد هم از نظر صنعت و هم از نظر ژئوپولیتیک از اهمیت بسیار زیادی برخوردار است. این استان یکی از قطب‌های مهم صنعتی و اقتصادی کشور است که از جایگاه جهانی برخوردار است و بر همین اساس انتظار می‌رود چرخه گردش اطلاعات تخصصی علمی و فنی در میان این واحدهای صنعتی روان و منطقی باشد. بدیهی است مسئولیت اصلی این گردش اطلاعات برعهده کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی موجود در این تشکیلات است.

بیان مسئله

امروزه اطلاعات یک کالا تلقی می‌شود و تولید،

پردازش، اشاعه و تهیه اطلاعات از صنایع مهم جهانی است، زیرا تمام تصمیم‌گیری‌های خرد و کلان، فردی و گروهی، ملی و حتی جهانی مبتنی بر اطلاعات است. از سوی دیگر، با توجه به عوامل مختلف انسانی و مادی دخیل در این فرایند پیچیده و گسترده، هزینه دسترسی به اطلاعات به‌طور دائم در حال افزایش بوده و قابل تأمل است.

در نتیجه در دهه‌های اخیر، کتابخانه‌ها، مراکز اطلاع‌رسانی و به‌طور کلی نظام‌های اطلاعاتی ناچار به همکاری در زمینه‌های مختلف شده‌اند تا فعالیت‌های آن‌ها از هزینه-سودمندی قابل قبولی برخوردار باشد. آنچه در پژوهش حاضر مورد نظر است این پرسش است که چرا با وجود هزینه‌های سنگین تهیه اطلاعات، نزدیکی جغرافیایی، وجود زیرساخت قابل قبول و نزدیکی و هماهنگی و گاه یکسانی زمینه‌های فعالیت سازمان‌ها و مؤسسات صنعتی و اداری در استان خوزستان، کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی تخصصی این تشکیلات تاکنون در اندیشه راه‌اندازی نظام رسمی همکاری و امانت بین کتابخانه‌ای نبوده‌اند؟ مسائل قابل تأمل و عوامل مؤثر بر این همکاری (مشوق‌ها و بازدارنده‌ها) کدامند؟

پیشینه پژوهش در خارج از ایران

نیاز به اشتراک منابع در کتابخانه‌ها احتمالاً همزاد خود کتابخانه‌هاست. شواهدی وجود دارد که نشان می‌دهد کتابخانه اسکندریه در سال ۲۰۰ قبل از میلاد به کتابخانه پرگامون

3. Samuel Green

کتاب امانت می‌داده است (۳: ۵۵). گذشته از سابقه تاریخی دیرینه همکاری بین کتابخانه‌ها، سال ۱۸۷۶ و پیشنهاد ساموئل گرین را می‌توان نقطه آغاز این فعالیت در زمان معاصر دانست. دهه ۱۸۹۰ شاهد آغاز برنامه‌های عمده همکاری بین کتابخانه‌ها در سطح ملی در آمریکا بود. کتابخانه کنگره آمریکا در سال ۱۹۰۷ خط‌مشی امانت بین کتابخانه‌ها را منتشر کرد. در فاصله سال‌های ۱۹۰۰ تا ۱۹۱۵ اولین قانون در این زمینه توسط انجمن کتابداری آمریکا به تصویب رسید (۴: ۱). درباره شکل‌های مختلف این فعالیت در دنیا تحقیقات متعددی صورت گرفته است. در اینجا به معرفی برخی از پژوهش‌ها و طرح‌های انجام شده در این زمینه پرداخته می‌شود:

کتابخانه ملی نیوزلند گزارشی را در مورد روند ارائه خدمات امانت بین کتابخانه‌ای در نیوزلند منتشر کرده است. در گزارش مذکور عوامل محیطی مؤثر بر امانت بین کتابخانه‌ای مورد بررسی قرار گرفته‌اند و در کنار آن، منابع و آثار موجود در این زمینه نیز تحلیل شده‌اند. در این گزارش آمده است که امانت بین کتابخانه‌ای در نیوزلند برای نخستین بار در سال ۱۹۳۴ شکل گرفت. در سال‌های ۱۹۳۴ - ۱۹۳۷ کتابخانه‌های دانشگاهی طرحی رسمی را برای ارائه خدمات امانت بین کتابخانه‌ای آغاز کردند. در فاصله بین سال‌های ۱۹۴۰ - ۱۹۴۵ با تشکیل انجمن کتابداران نیوزلند و مشارکت کتابخانه ملی نیوزلند گام‌های اساسی برای ایجاد نظام ملی امانت بین کتابخانه‌ای برداشته شد. در دهه ۱۹۷۰ با تهیه فهرستگان

ملی و در دهه ۱۹۸۰ با تبدیل مجموعه‌های ملی به میکروفیش این نظام پاسخ‌گوی نیاز بسیاری از کاربران در زمینه‌های مختلف بود. در دهه ۱۹۹۰ نیز با توسعه فن‌آوری‌های نوین در زمینه اطلاعات و ارتباطات و ایجاد پایگاه‌های داده، نظام امانت بین کتابخانه‌ای سنتی دستخوش تحولات زیادی شد. بنابر گزارش کتابخانه ملی نیوزلند هم‌اکنون این نظام در حال طی دوره گذار از حالت سنتی به حالت تمام الکترونیک است و متخصصان امر به آموزش کتابداران در زمینه خدمات تحویل مدرک و اشتراک منابع الکترونیک می‌پردازند.

کتابخانه ملی نیوزلند رضایت عمومی از نظام امانت بین کتابخانه‌ای را که بسیاری از کتابخانه‌های کشور نیوزلند در آن عضو هستند، به عنوان مهم‌ترین نتیجه این گزارش معرفی کرده است (۱۱).

براساس گزارش شریف^۵ (۲۰۰۶)، در پاکستان دو روش عمده برای امانت بین کتابخانه‌ای و اشتراک منابع به کار برده می‌شود: مدل سنتی اشتراک منابع که در این مدل براساس موجودی کتابخانه‌ها فهرست‌های مشترک منتشر شده و امانت بین کتابخانه‌ای صورت می‌گیرد. مدل پیشرفته و خودکار اشتراک منابع: در این مدل از فن‌آوری‌های نوین ارتباطات و اطلاعات برای همکاری بین کتابخانه‌ها استفاده می‌شود. شریف متذکر می‌شود که در پاکستان به دلیل نبود هماهنگی‌های رسمی و نظام‌های ملی و منطقه‌ای، همکاری بین کتابخانه‌ها بیشتر

به صورت غیررسمی در میان کتابخانه‌های محلی و کتابخانه‌هایی که از لحاظ فیزیکی در کنار هم قرار دارند، صورت می‌گیرد. وی در آخر گزارش خود به برخی از شبکه‌ها و نظام‌های همکاری بین کتابخانه‌ای رسمی موجود در پاکستان اشاره می‌کند که برخی از آن‌ها عبارتند از شبکه کتابخانه‌های اقتصادی و بازرگانی لاهور، و پروژه توسعه کتابخانه‌های مجالس پاکستان. شریف در پایان یادآور می‌شود که امکان ایجاد شبکه‌های رسمی بالقوه دیگری نیز وجود دارد، همانند شبکه همکاری بین کتابخانه‌ای برای کتابخانه‌های دانشگاهی، کتابخانه‌های عمومی و کتابخانه‌های تخصصی (۱۵: ۱۰۵-۱۱۶).

چو^۶ (۲۰۰۷)، معتقد است با توجه به گستره و دامنه منابع اطلاعاتی موجود، شکاف میان حوزه دانشگاه‌های متروپولیتن^۷ سئول و سایر مناطق و با توجه به نقش کتابخانه‌های دانشگاهی در دسترسی به اطلاعات، اشتراک منابع در میان کتابخانه‌های دانشگاهی کره جنوبی ضروری است. وی اشاره می‌کند که همکاری بین کتابخانه‌ای در کره جنوبی سابقه‌ای طولانی دارد و به دهه ۱۹۴۰ میلادی برمی‌گردد. از سال ۱۹۹۵ طرح‌های دیجیتالی کردن کتابخانه‌ها در بسیاری از وزارتخانه‌ها و انجمن‌های کره جنوبی آغاز شد، که بسیاری از شبکه‌های همکاری بین کتابخانه‌ای و اشتراک منابع در کره جنوبی به شکل نوین در خلال این طرح‌ها شکل گرفتند. چو در ادامه بیان می‌کند که در حال حاضر شبکه‌های

همکاری کتابخانه برای اشتراک منابع در کره جنوبی از فهرستگان ملی، خدمات تحویل مدرک و پایگاه‌های کتاب‌شناختی الکترونیک استفاده می‌کنند. وی می‌افزاید که با توجه به افزایش دانشگاه‌ها در کره جنوبی از ۱۳۶ دانشگاه در سال ۱۹۷۰ به ۳۳۱ دانشگاه در سال ۲۰۰۶، تعداد ۴۳۸ کتابخانه دانشگاهی موجود در کره جنوبی باید برنامه همکاری بین کتابخانه‌ای خود را گسترش دهند. جهت گسترش این برنامه‌ها نظام ارزیابی دانشگاهی برای کتابخانه‌های دانشگاهی کره جنوبی طراحی شده است (۱۰).

بیوبین^۸ (۲۰۰۷)، فعالیت‌های مربوط به امانت بین کتابخانه‌ای را در ایالات متحده بر پایه گزارش‌ها و آمار «انجمن کتابخانه‌های تخصصی» مورد بررسی قرار داده است. وی در مقاله خود بیان می‌کند که تعداد منابع به امانت رفته از طریق خدمات امانت بین کتابخانه‌ای در میان کتابخانه‌های عضو انجمن کتابخانه‌های تحقیقاتی نسبت به ۱۹ سال اخیر افزایش یافته است. وی از عوامل مهم در استفاده بیشتر از خدمات امانت بین کتابخانه‌ای را ظهور تکنولوژی‌های نوین ارتباطی و اطلاعاتی می‌داند که تسهیلات و امکانات زیادی را در اختیار کتابخانه‌ها قرار داده‌اند و این امر موجب سهولت هر چه بیشتر ارتباط کتابخانه‌ها شده است (۹).

پیشینه پژوهش در ایران

از سال ۱۳۴۷ در ایران تعداد زیادی مراکز

6. Cho

7. Metropolitan

8. Beaubien

اسناد و مدارک تأسیس شد، بعضی از کتابخانه‌های تخصصی با توسعه فعالیت‌های خود به نوعی مرکز اسناد تبدیل شدند.

در آن زمان مسئله مهم در مورد این‌گونه مراکز، نبود هماهنگی و ارتباط کاری با هم بود که نتیجه این عدم هماهنگی در بسیاری موارد دوباره کاری آن‌ها بود. به همین منظور مرکز اسناد و مدارک علمی ایران تأسیس شد که یکی از مهم‌ترین اهداف آن ایجاد هماهنگی میان کتابخانه‌های دانشگاهی و تخصصی کشور بود. این مرکز از سال ۱۳۴۸ نظام امانت بین کتابخانه‌ای را راه‌اندازی کرد، اما تا زمان حاضر این فعالیت چندان مقبولیت نیافته است و تنها چند کتابخانه و آن هم با فراز و نشیب‌های فراوان در این زمینه فعالیت داشته‌اند (۲: ۱۷).

محسنی (۱۳۷۵)، در مقاله‌ای با عنوان «دسترسی به اسناد و مدارک: ابزارها و الگوهای مناسب» اشاره می‌کند که حجم روزافزون انتشارات، هزینه سنگین تهیه اطلاعات و نگهداری آن، کمبود بودجه و کمبود نیروی انسانی در چند دهه اخیر، کتابخانه‌ها و مراکز اسناد را بیش از پیش به پذیرفتن این واقعیت سوق داده است که خرید و نگهداری همه اطلاعات مورد نیاز برای جامعه استفاده‌کننده امکان‌پذیر نیست (۶: ۷۳-۷۹).

نشاط (۱۳۷۵)، در پژوهشی با عنوان «همکاری میان کتابخانه‌های دانشگاهی و کتابخانه‌های تخصصی ایران» به این نتیجه می‌رسد که تنها ۲۲/۵ درصد از کتابخانه‌های دانشگاهی و ۳۵/۳ درصد از کتابخانه‌های تخصصی به‌طور جدی با یکدیگر همکاری

و مبادله اطلاعات دارند، و در مجموع تنها ۲۷ درصد از کتابخانه‌های مورد مطالعه با هم همکاری دارند. همچنین، بیش از نیمی (۵۷/۴ درصد) از کتابخانه‌های مورد بررسی توسط مدیران غیرمتخصص اداره می‌شوند.

نشاط اشاره می‌کند که کتابداران ارزش همکاری را به عنوان وسیله‌ای برای تقویت مواد و خدمات مرجع پذیرفته‌اند، ولی ساختار سازمانی کتابخانه‌ها فاقد توانایی درونی و بیرونی برای همکاری مؤثر و مورد نیاز است. بنابر گزارش نشاط، ۳۰ درصد از مسئولان کتابخانه‌ها بر این عقیده‌اند که اشتراک منابع می‌تواند ۵۰ درصد تا ۷۰ درصد مشکلات مربوط به کمبود منابع را جبران کند، همچنین ۸۴ درصد از مدیران کتابخانه‌های مورد بررسی همکاری میان کتابخانه‌ها را موجب ایجاد تسهیلات بیشتر و صرفه‌جویی در هزینه‌ها می‌دانند. براساس پژوهش نشاط، استفاده از فن‌آوری در کتابخانه‌ها در سطح پایینی قرار دارد و بیش از نیمی از کتابخانه‌های دانشگاهی و تخصصی ایران از روش‌های سریع دستیابی به منابع بی‌بهره‌اند. وی، نبود فهرست مشترک روزآمد از منابع، کمبود نیروی انسانی متخصص در سطوح مدیریتی و اجرایی، کمبود امکانات و تجهیزات، فقدان مرکز هماهنگ‌کننده و وجود مقررات بازدارنده اداری و سازمانی را مهم‌ترین دلایل عدم همکاری در کتابخانه‌ها می‌داند (۸: ۶۵-۸۲).

در سال تحصیلی ۷۴-۱۳۷۵، طرحی به نام «طرح تعمیم خدمات کتابخانه‌های تخصصی به افراد غیرعضو» توسط مرکز اسناد و مدارک

علمی در ایران آغاز شد که تا پایان سال ۱۳۷۷ ادامه پیدا کرد. حوزه پوشش این طرح کتابخانه‌های دانشگاه‌ها و مؤسسات تحت پوشش وزارت فرهنگ و آموزش عالی وقت و شامل اعضای رسمی هیئت علمی و دانشجویان تحصیلات تکمیلی این وزارتخانه بود. مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران (پژوهشگاه اطلاعات علمی و فنی) به عنوان مرکز هماهنگ‌کننده، مسئولیت برنامه‌ریزی و هدایت این طرح را به عهده داشت. این طرح در نهایت در طول اجرا با وجود فراز و نشیب‌هایی توانست نتایج مطلوبی به بار آورد (۳).

محسنی در سال ۱۳۷۶، پژوهشی در زمینه وضعیت دسترسی به مقالات غیرفارسی مراکز وزارت جهادسازندگی انجام داد. یافته‌های این مطالعه نشان داد در ۵۹ درصد از مراکز مورد بررسی هیچ بخش خاصی عهده‌دار وظیفه خدمات تحویل مدرک نیست و این وظیفه در کنار سایر وظایف نهاد اطلاع‌رسانی انجام می‌شود. ۷۹/۵ درصد مراکز، بزرگ‌ترین مشکل عدم تهیه مقاله از خارج از کشور را کمبود منابع ریالی ذکر کردند و ۹۲/۳ درصد از مراکز اعلام کردند برای تهیه مقاله‌های مورد نیاز خود از همکاری بین‌کتابخانه‌ای استفاده می‌کنند (۵).

حری (۱۳۷۸)، مطالعه‌ای را با هدف کشف چگونگی روابط و مبادلات بین‌کتابخانه‌ای در ایران بر مبنای پرونده‌های موجود در واحد امانت بین‌کتابخانه‌ای مستقر در مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران، انجام داد. بنابر گزارش حاصل از این مطالعه تا سال ۱۳۷۴، ۱۹۳ عضو رسمی در طرح امانت بین‌کتابخانه‌ای

مرکز اسناد و مدارک علمی ایران مشارکت داشتند. از میان این تعداد ۱۱۵ پرونده (۶۰ درصد) به‌طور تصادفی انتخاب و به عنوان جامعه مورد بررسی لحاظ شد. نتایج نشان داد که حجم امانت بین‌کتابخانه‌ای در میان کتابخانه‌های سازمان‌های مورد بررسی چندان زیاد نیست و در مجموع ۲۷ درخواست امانت بین‌کتابخانه‌ای به ازای هر سازمان و ۷۴ درخواست امانت بین‌کتابخانه‌ای به ازای هر سال در طول ۱۴ سال یعنی از سال ۱۳۶۰ تا سال ۱۳۷۴ ارائه شده است. یعنی کتابخانه هر سازمان عضو به‌طور متوسط ۱/۹ درخواست امانت بین‌کتابخانه‌ای در سال داشته است.

این مطالعه در مجموع نشان داد که امر همکاری بین‌کتابخانه‌ای و داد و ستد میان مراکز جدی گرفته نشده است. حری، در پایان بی‌میلی برخی مدیریت‌های سازمان‌ها را برای ایجاد همکاری و ارتباط در زمینه تبادل اطلاعات، عامل مهمی در پایین بودن میزان همکاری بین‌کتابخانه‌ای می‌داند، زیرا برخی از سازمان‌ها بیشتر دهنده اطلاعات هستند تا گیرنده اطلاعات و در نتیجه، وقت زیادی از نیروی انسانی آن سازمان‌ها صرف چنین خدماتی خواهد شد (۱).

حیدری (۱۳۸۳)، وضعیت خدمات تحویل مدرک و امانت بین‌کتابخانه‌ای را در ایران مورد بررسی قرار داده است. براساس نتایج این پژوهش مشخص شد که ۵۷/۵ درصد از کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی داخلی از خدمات تحویل مدرک خارج از کشور استفاده می‌کنند و ۹۷/۵ درصد از این مراکز در زمینه خدمات تحویل مدرک در

داخل کشور فعالیت می‌کنند. مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران با تهیه اطلاعات برای ۳۹ درصد از کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی داخلی، بیشترین خدمات را در بین مراکز داخلی تحویل مدرک ارائه می‌کند.

وی، در پایان، مهم‌ترین مسائل و مشکلات مربوط به خدمات تحویل مدرک و امانت بین کتابخانه‌ای داخل کشور را چنین بیان می‌کند:

۱. نبود زیرساخت مناسب برای خدمات تحویل مدرک و امانت بین کتابخانه‌ای شامل منابع مالی، فن‌آوری‌های نوین اطلاعاتی، و نیروی انسانی متخصص،
۲. نبود قوانین و جایگاه قانونی برای ارائه این خدمات،
۳. نبود یک مرکز هماهنگ‌کننده در همه حوزه‌ها و ضرورت ایجاد یک طرح جامع در کل کشور،
۴. نبود آگاهی و اطلاع از منابع موجود در کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی کشور و نبود فهرستگان‌های جامع از تمام منابع و مواد اطلاعاتی،
۵. نبود بخش خدمات تحویل مدرک با بودجه و مسئول مستقل در هر کتابخانه و مرکز اطلاع‌رسانی (۲: ۱۳-۲۷).

هدف پژوهش

هدف پژوهش حاضر، بررسی علت‌هایی است که از نظر مدیران کتابخانه‌های تخصصی استان خوزستان باعث شده تاکنون نظامی برای همکاری و امانت بین کتابخانه‌ای بین بیش از ۸۰ کتابخانه تخصصی موجود در

استان خوزستان ایجاد نشود.

نتایج حاصل از این طرح می‌تواند مورد استفاده تمام سازمان‌ها، شرکت‌ها و مؤسسات صنعتی موجود در استان خوزستان به منظور ارتقای خدمات آن‌ها شود. از سوی دیگر با جلوگیری از خریدهای تکراری، کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی می‌توانند ضمن تنوع بخشیدن به مجموعه‌ها، خدمات خود را نیز تنوع بخشند.

روش انجام پژوهش

پژوهش حاضر از نوع توصیفی است و به روش پیمایشی انجام گرفت. در این پژوهش از پرسش‌نامه محقق ساخته برای گردآوری داده‌های موردنیاز استفاده شد. پرسش‌نامه‌ها از طریق پست و با استفاده از پاکت‌های دارای تمبر و نشانی محقق توزیع گردید. داده‌های گردآوری شده با استفاده از نرم‌افزار آماری SPSS پردازش شد.

یافته‌های پژوهش

در مجموع، از بین ۸۰ پرسش‌نامه ارسال شده تعداد ۳۴ پرسش‌نامه (۴۲/۵ درصد) تکمیل و عودت داده شد. فعالیت قدیم‌ترین کتابخانه از سال ۱۳۱۰ آغاز شد، و جدیدترین واحد در سال ۱۳۸۵ تأسیس شده است. بیشترین تعداد کتابخانه‌ها بین سال‌های ۱۳۷۰ تا ۱۳۸۵ تأسیس شده‌اند.

مدیران کتابخانه‌ها

۸ نفر از مدیران (۲۳/۵ درصد) دارای مدرک دیپلم، ۲ نفر (۵/۹ درصد) دارای مدرک

کاردانی، ۱۵ نفر (۴۴/۱ درصد) دارای مدرک کارشناسی و ۹ نفر (۲۶/۵ درصد) دارای مدرک کارشناسی ارشد هستند. از میان ۳۴ پاسخ‌گو تعداد ۲۱ نفر (۶۱/۸ درصد) در رشته‌های غیرکتابداری و ۱۳ نفر (۳۸/۲ درصد) در رشته کتابداری تحصیل کرده‌اند. کمترین سابقه کاری ۱ سال و بیشترین آن ۲۴ سال گزارش شده است. بیشترین سابقه مرتبط ملاحظه شده برای مدیران کتابخانه‌ها ۵ سال است که تعداد ۶ نفر (۱۷/۶ درصد) آن را گزارش کرده‌اند. ۲۰ نفر (۵۸/۸ درصد) از مدیران مرد و ۱۴ نفر (۴۱/۲ درصد) زن بوده‌اند. سن مدیران بین ۲۴ تا ۵۶ سال، و سن بیشتر مدیران بین ۲۶ تا ۲۹ سال بوده است. ۲۸ نفر (۸۲/۴ درصد) از مدیران زبان انگلیسی را به عنوان یکی از زبان‌هایی که آشنایی دارند، انتخاب کرده‌اند. از این تعداد، ۷ نفر (۲۰/۶ درصد) سطح زبان انگلیسی خود را خوب، ۱۲ نفر (۳۵/۳ درصد) متوسط و ۹ نفر (۲۶/۵ درصد) ضعیف معرفی کرده‌اند. از بین مدیران، ۱۲ نفر (۳۵/۳ درصد) با زبان عربی، ۳ نفر (۸/۸ درصد) با زبان فرانسه و ۱ نفر (۲/۹ درصد) با زبان روسی آشنایی داشته‌اند.

مجموعه کتابخانه‌ها

حداکثر تعداد کتاب‌های فارسی موجود در هر یک از کتابخانه‌های تخصصی استان خوزستان ۴۴۴۶۲ عنوان و حداکثر تعداد کتاب‌های انگلیسی موجود ۱۶۹۲۲ عنوان بوده است.

بیشترین تعداد عناوین مجله‌های فارسی در هر یک از کتابخانه‌های تخصصی، ۳۰۹ عنوان بوده است و ۹ کتابخانه (۲۶/۵ درصد) مشترک مجله فارسی نبوده‌اند. بیشترین تعداد عناوین مجله‌های لاتین در هر یک از کتابخانه‌های تخصصی ۴۳۰ عنوان بوده است، و ۱۹ کتابخانه (۵۵/۹ درصد) مجله لاتین مشترک نبوده‌اند.

پایگاه‌های اطلاعاتی پیوسته (online) در کتابخانه‌های تخصصی حداکثر ۱۰ عنوان بوده است، در حالی که تعداد ۲۳ کتابخانه (۶۷/۶ درصد) پایگاه‌های اطلاعاتی پیوسته را مشترک نبوده‌اند. این رقم برای پایگاه‌های اطلاعاتی روی سی دی حداکثر ۵۰ عنوان بوده است، و ۲۵ کتابخانه (۷۳/۵ درصد) فاقد پایگاه اطلاعاتی روی سی دی بوده‌اند.

اعضا، ساعات کار و میزان امانت

تعداد اعضای استفاده‌کننده از کتابخانه‌های تخصصی بین ۳۵ تا ۳۹۶۳ نفر بوده است و ۴ کتابخانه (۱۱/۸ درصد) به این سؤال پاسخ نداده‌اند.

۱۶ کتابخانه (۴۷/۱ درصد) ۵ روز در هفته و ۱۴ کتابخانه (۴۱/۲ درصد) ۶ روز و ۴ کتابخانه (۱۱/۸) ۷ روز در هفته ارائه خدمت می‌کنند. ساعات‌های کاری روزانه کتابخانه‌ها بین ۳ تا ۱۳ ساعت بوده است. بیشتر کتابخانه‌ها بین ۷ تا ۱۰ ساعت فعالیت دارند. کتابخانه‌ها روزانه بین ۲ تا ۶۰ مراجعه‌کننده را گزارش کرده‌اند که میانگین آن‌ها ۱۵ مراجعه‌کننده در روز بوده است.

تعداد کتاب‌های امانت داده شده در روز

در کتابخانه‌ها بین ۰ تا ۴۲۰ عنوان گزارش شده است. بیشتر کتابخانه‌ها روزانه ۱۰ کتاب امانت داده‌اند. تعداد منابعی که از آن‌ها کپی تهیه می‌شود، بین ۰ تا ۲۵ عنوان بوده است. ۳ کتابخانه (۸/۸ درصد) به این سؤال پاسخ نداده‌اند.

زمینه‌های کلی همکاری بین کتابخانه‌ای در کتابخانه‌های تخصصی استان خوزستان

جدول ۱، پاسخ‌های مدیران کتابخانه‌های تخصصی استان خوزستان را به سؤال‌های مطرح شده در این زمینه نشان می‌دهد. براساس اطلاعات درج شده در جدول ۱، تعداد ۳۰ کتابخانه (۸۸/۲ درصد) با

کتابخانه‌های موجود در شهر اهواز (به عنوان مرکز استان خوزستان)، ۳۲ کتابخانه (۹۴/۱ درصد) با کتابخانه‌های دیگر در سطح استان، ۳۰ کتابخانه (۸۸/۲ درصد) با کتابخانه‌های دیگر در سطح کشور و ۳۳ کتابخانه (۹۷/۱ درصد) با سایر کتابخانه‌ها در سطح بین‌المللی همکاری ندارند. وضعیت موجود می‌تواند حاکی از بی‌توجهی بسیار بالای مسئولان این کتابخانه‌ها به همکاری بین کتابخانه‌ای باشد. همچنین براساس داده‌های جدول ۱، ۷۶/۵ درصد از کتابخانه‌های تخصصی پاسخ‌گو خدمات نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی که یکی از مواردی است که همکاری بین کتابخانه‌ای به‌ویژه در کتابخانه‌های تخصصی را آسان‌تر

جدول ۱. اطلاعات کلی در مورد زمینه‌های همکاری بین کتابخانه‌ای در کتابخانه‌های تخصصی استان خوزستان

خیر		بله		سؤالات مربوط به زمینه‌های همکاری بین کتابخانه‌ای در کتابخانه‌های تخصصی استان خوزستان
درصد	تعداد	درصد	تعداد	
۸۸/۲	۳۰	۱۱/۸	۴	آیا از کتابخانه‌های دیگر در شهر اهواز کتاب یا سایر مدارک امانت می‌گیرید؟
۹۴/۱	۳۲	۵/۹	۲	آیا از کتابخانه‌های دیگر در استان کتاب یا سایر مدارک امانت می‌گیرید؟
۸۸/۲	۳۰	۱۱/۸	۴	آیا از کتابخانه‌های دیگر در کشور کتاب یا سایر مدارک امانت می‌گیرید؟
۹۷/۱	۳۳	۲/۹	۱	آیا از کتابخانه‌های دیگر در سطح بین‌المللی کتاب یا سایر مدارک امانت می‌گیرید؟
۷۶/۵	۲۶	۲۳/۵	۸	آیا در کتابخانه شما خدمات چکیده‌نویسی و نمایه‌سازی انجام می‌شود؟
۵۸/۸	۲۰	۴۱/۲	۱۴	آیا مدیر کتابخانه در رشته کتابداری تحصیل کرده است؟
۱۴/۷	۵	۸۵/۳	۲۹	آیا کتابخانه از لحاظ دسترسی در محل مناسبی قرار دارد؟
۳۵/۳	۱۲	۶۴/۷	۲۲	آیا فهرست کتابخانه شما کامپیوتری است؟
۱۴/۷	۵	۸۵/۳	۲۹	به نظر شما اگر کتابخانه را تعطیل کنند، جامعه استفاده‌کننده به شدت معترض خواهند شد؟
۵/۹	۲	۹۴/۱	۳۲	آیا مایل به شرکت در ایجاد نظام همکاری و امانت بین کتابخانه‌ای در سطح استان هستید؟
۶۴/۷	۲۲	۳۵/۳	۱۲	آیا کتابخانه شما بودجه مستقل و مشخص سالانه دارد؟
۶۱/۸	۲۱	۳۸/۲	۱۳	آیا تاکنون با کتابخانه‌های دیگر در زمینه تبادل مواد کتابخانه‌ای همکاری داشته‌اید؟
۵/۹	۲	۹۴/۱	۳۲	آیا به همکاری و امانت بین کتابخانه‌ای اعتقاد دارید؟

می‌کند، ارائه نمی‌کنند.

۳۲ مدیر (۹۴/۱ درصد) از مدیران کتابخانه‌های پاسخ‌دهنده، به ایجاد نظام همکاری و امانت بین کتابخانه‌های تمایل نشان داده‌اند و بیان کرده‌اند که به همکاری بین کتابخانه‌های اعتقاد دارند.

زمینه‌های موضوعی فعالیت سازمان کتابخانه‌های تخصصی استان خوزستان

در جدول ۲، چهار زمینه اصلی فعالیت سازمان کتابخانه‌های تخصصی استان خوزستان به ترتیب بالاترین درصد نشان داده شده است. برخی سازمان‌ها و تشکیلات بزرگ زمینه‌های فعالیت متنوعی گزارش کرده‌اند.

جدول ۲. زمینه‌های موضوعی فعالیت سازمان کتابخانه‌های تخصصی استان خوزستان

درصد	تعداد	زمینه‌های موضوعی فعالیت سازمان کتابخانه‌ها
۵۲/۹	۱۸	کامپیوتر و برق
۴۷/۱	۱۶	نفت، مکانیک، شیمی
۴۴/۱	۱۵	اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی
۳۲/۴	۱۱	کشاورزی و علوم وابسته

براساس داده‌های جدول ۲، حوزه «کامپیوتر و برق» با (۵۲/۹ درصد) و حوزه «نفت، مکانیک و شیمی» با (۴۷/۱ درصد) بیشترین درصدها را به خود اختصاص داده‌اند.

جدول ۳، یافته‌های مربوط به انواع منابع اطلاعاتی مورد استفاده کاربران کتابخانه‌های تخصصی استان خوزستان را نشان می‌دهد.

جدول ۳. انواع منابع اطلاعاتی مورد استفاده کاربران کتابخانه‌های تخصصی استان خوزستان

درصد	تعداد	انواع منابع اطلاعاتی
۱۰۰	۳۴	کتاب
۶۷/۶	۲۳	اسناد و مدارک
۴۷/۱	۱۶	مقاله چاپی
۴۴/۱	۱۵	نقشه، عکس و ...
۳۸/۲	۱۳	اینترنت
۳۵/۳	۱۲	پایان‌نامه
۳۵/۳	۱۲	روزنامه‌های محلی
۲۶/۵	۹	مقاله الکترونیک

همان‌گونه که داده‌های جدول ۳ نشان می‌دهد، در همه کتابخانه‌های تخصصی شرکت‌کننده در پژوهش حاضر، کتاب از سوی کاربران مورد استفاده قرار می‌گیرد و می‌توان آن را به عنوان مهم‌ترین ماده اطلاعاتی مورد استفاده کاربران معرفی کرد. اسناد و مدارک با ۶۷/۶ درصد و مقاله چاپی یا ۴۷/۱ در مرتبه‌های بعدی قرار می‌گیرند. براساس داده‌های جدول ۳، اینترنت با ۳۸/۲ درصد و مقاله الکترونیک با ۲۶/۵ درصد، درصد کمی را به خود اختصاص داده‌اند که این نکته قابل تأمل است.

موانع همکاری و امانت بین کتابخانه‌ای

بخش دوم پرسش‌نامه پژوهش حاضر به موانع همکاری و امانت بین کتابخانه‌ای در کتابخانه‌های تخصصی استان خوزستان اختصاص یافته بود. براساس یافته‌های پژوهش حاضر، این موانع به پنج دسته عمده ذیل تقسیم می‌شوند:

- موانع مربوط به نیروی انسانی،
- موانع مربوط به تجهیزات کتابخانه‌ای

و شبکه‌ای،

• موانع تجهیزات کتابخانه‌ای و شبکه‌ای

براساس داده‌های جدول ۵ از دید مدیران کتابخانه‌ها، نبود بانک‌های اطلاعاتی و کتاب‌شناسی‌های لازم، نبود فهرستگان کتابخانه‌های تخصصی استان و نبود مرکز و سیستم هماهنگ‌کننده هر سه با ۷۶/۵ درصد مهم‌ترین موانع در این باره بوده‌اند. در اصل سه مورد یادشده از پایه‌های اساسی در جهت ایجاد نظام همکاری و امانت بین کتابخانه‌ای هستند و وجود آن‌ها جهت اطلاع از موجودی کتابخانه‌های شرکت‌کننده در نظام همکاری بین کتابخانه‌ای ضروری است.

همچنین، ۶۷/۴ درصد از مدیران مکانیزه نبودن کتابخانه‌های تخصصی استان را به عنوان یکی از موانع مربوط در زمینه همکاری و امانت بین کتابخانه‌ای عنوان کرده‌اند که نشان‌دهنده اهمیت این مورد از دیدگاه آنان است.

جدول ۵. موانع مربوط به تجهیزات کتابخانه‌ای و شبکه‌ای

موانع مربوط به تجهیزات کتابخانه‌ای و شبکه‌ای	تعداد	درصد
نبود بانک‌های اطلاعاتی و کتاب‌شناسی‌های لازم	۲۶	۷۶/۵
نبود فهرستگان کتابخانه‌های تخصصی استان	۲۶	۷۶/۵
نبود مرکز و سیستم هماهنگ‌کننده	۲۶	۷۶/۵
نبود فهرستگان ملی روزآمد	۲۴	۷۰/۶
مکانیزه نبودن کتابخانه‌های تخصصی استان	۲۳	۶۷/۶
نبود تجهیزات فنی لازم در کتابخانه‌ها	۱۸	۵۲/۹
مشکلات حمل و نقل	۱۷	۵۰
عدم دسترسی کاربران به اینترنت	۱۶	۴۷/۱
کمبود منابع موجود در کتابخانه‌ها	۱۵	۴۴/۱
پراکندگی محل نگهداری منابع اطلاعاتی در سازمان کتابخانه	۷	۲۰/۶

• موانع مربوط به بودجه و مسائل مالی،
 • موانع مربوط به ضوابط استفاده از کتابخانه‌های تخصصی،
 • موانع مربوط به مدیریت کتابخانه.
 در دنباله مطلب، یافته‌های به دست آمده در این زمینه به تفصیل گزارش خواهد شد.

• موانع نیروی انسانی

براساس داده‌های جدول ۴، مهم‌ترین موانع مربوط به نیروی انسانی جهت ایجاد نظام همکاری و امانت بین کتابخانه‌ای در کتابخانه‌های تخصصی استان خوزستان از دید مدیران آن‌ها عبارتند از: کمبود نیروی انسانی (۶۴/۷ درصد)، نبود متخصص کتابداری (۵۸/۸ درصد) و نبود متخصص کامپیوتر (۵۲/۹ درصد). این امر نشان‌دهنده وجود مشکل کمبود نیروی انسانی در اغلب کتابخانه‌های تخصصی استان خوزستان است که در نهایت گذشته از ایجاد مانع در راه ایجاد نظام همکاری و امانت بین کتابخانه‌ای، بر روند ارائه خدمات نیز بی‌تأثیر نخواهد بود. این امر لزوم توجه مسئولان سازمان‌ها و نهادهای مربوط در این زمینه را بیش از پیش آشکار می‌کند.

جدول ۴. موانع مربوط به نیروی انسانی

موانع مربوط به نیروی انسانی	تعداد	درصد
کمبود نیروی انسانی	۲۲	۶۴/۷
نبود متخصص کتابداری	۲۰	۵۸/۸
نبود متخصص کامپیوتر	۱۸	۵۲/۹
آشنا نبودن کتابداران به شبکه‌های کامپیوتری و بانک‌های اطلاعاتی	۱۴	۴۱/۲
مقاومت کارکنان کتابخانه‌ای برای همکاری بین کتابخانه‌ای	۱۰	۲۹/۴

● موانع بودجه و مسائل مالی

داده‌های به‌دست آمده در رابطه با موانع مربوط به بودجه و مسائل مالی در جدول ۶ آمده است. براساس داده‌های جدول ۶، نبود بودجه کافی برای همکاری بین کتابخانه‌ای با ۸۵/۳ درصد بیشترین اهمیت را از دید مدیران کتابخانه‌های تخصصی استان خوزستان کسب کرده است.

جدول ۶. موانع مربوط به بودجه و مسائل مالی

موانع مربوط به بودجه و مسائل مالی	تعداد	درصد
نبود بودجه کافی برای همکاری بین کتابخانه‌ای	۲۹	۸۵/۳
هزینه سنگین تهیه اطلاعات و مدارک	۲۲	۶۴/۷
هزینه‌های بالای خدمات بین کتابخانه‌ای و عدم تأمین اعتبار از سوی سازمان مادر	۲۰	۵۸/۸

در همین راستا هزینه سنگین تهیه اطلاعات و مدارک (۶۴/۷ درصد) و عدم تأمین اعتبار از سوی سازمان مادر (۵۸/۸ درصد) نیز عوامل مهمی از دید مدیران کتابخانه‌های تخصصی استان خوزستان بوده‌اند که مانع ایجاد یا توسعه این فعالیت ضروری کتابخانه‌های تخصصی استان است.

● موانع ضوابط استفاده از کتابخانه‌های تخصصی استان خوزستان

داده‌های جدول ۷ نشان می‌دهد که از دید مدیران کتابخانه‌های تخصصی نبود ضوابط و مقررات یکسان برای استفاده از کتابخانه‌ها (۷۰/۶ درصد)، مقررات خاص کتابخانه‌ها (۷۰/۶ درصد) و نبود تضمین برای بازگرداندن مواد به کتابخانه‌های امانت‌دهنده

(۶۷/۶ درصد) مهم‌ترین موانع مربوط به ضوابط استفاده از کتابخانه‌های تخصصی استان خوزستان هستند که مانع از ایجاد نظام همکاری و امانت بین کتابخانه‌ای می‌شوند. همچنین دو عامل هماهنگ نبودن نظام‌های کامپیوتری کتابخانه‌ای و همکاری نکردن کتابخانه‌ها هر دو با ۶۱/۸ درصد، درصد بالایی را به خود اختصاص داده‌اند، که نشان‌دهنده اهمیت آن‌ها از دید مدیران کتابخانه‌هاست. این در حالی است که براساس داده‌های جدول ۱، ۹۴/۱ درصد از کتابخانه‌ها برای ایجاد نظام همکاری و امانت بین کتابخانه‌ای برای کتابخانه‌های تخصصی استان خوزستان تمایل نشان داده‌اند؛ مسئله‌ای که جای تأمل بیشتری دارد.

جدول ۷. موانع مربوط به ضوابط استفاده از کتابخانه‌های تخصصی

موانع مربوط به ضوابط استفاده از کتابخانه‌های تخصصی	تعداد	درصد
نبود ضوابط و مقررات یکسان برای استفاده از کتابخانه‌ها	۲۴	۷۰/۶
مقررات خاص کتابخانه‌ها	۲۴	۷۰/۶
نبود تضمین برای بازگرداندن مواد به کتابخانه‌های امانت‌دهنده	۲۳	۶۷/۶
هماهنگ نبودن نظام‌های کامپیوتری کتابخانه‌ای	۲۱	۶۱/۸
همکاری نکردن کتابخانه‌ها	۲۱	۶۱/۸
عدم ارسال سریع مدارک و مقالات درخواستی	۱۹	۵۵/۹
غنی نبودن مجموعه کتابخانه‌ها	۱۶	۴۷/۱

● موانع مدیریت کتابخانه و مدیران سازمان‌ها جدول ۸، یافته‌های به‌دست آمده در رابطه با موانع مربوط به مدیریت کتابخانه‌ها و مدیران

سازمان‌ها را نشان می‌دهد. داده‌های جدول ۸، مشخص می‌کند که درصد بالایی از مدیران کتابخانه‌های تخصصی استان خوزستان (۶۴/۷ درصد)، آگاه نبودن مسئولان ارشد سازمان مادر از مزایای همکاری بین کتابخانه‌ای و غیرمتخصص بودن مدیران برخی کتابخانه‌ها در زمینه کتابداری را موانع مهمی در ایجاد نظام همکاری و امانت بین کتابخانه‌های تخصصی استان می‌دانند. این در حالی است که اغلب مدیران کتابخانه‌های شرکت‌کننده در پژوهش حاضر (۶۱/۸ درصد) غیرکتابدار بوده و در رشته کتابداری تحصیل نکرده‌اند؛ به این ترتیب، مدیران فعلی، کتابدار بودن و داشتن تحصیلات تخصصی در زمینه کتابداری را عامل مهمی در ایجاد نظام همکاری و امانت بین کتابخانه‌ای می‌دانند.

بحث و نتیجه‌گیری

امروزه افزایش سرسام‌آور حجم انتشارات، کمبود نیروی انسانی، به‌ویژه محدودیت‌های مالی و کاهش توان خرید کتابخانه‌ها این امکان را از آن‌ها سلب نموده است که بتوانند تمام اطلاعات مورد نیاز جامعه خود را فراهم

آورند. بنابراین تمایل کتابخانه‌ها به ایجاد و گسترش همکاری‌های بین کتابخانه‌ای به منظور تهیه اطلاعات مورد نیاز خود و ارائه خدمات بهتر، بیشتر و سریع‌تر به مراجعان کاملاً طبیعی و منطقی است. پس از بررسی همه موانع گزارش شده از سوی مدیران کتابخانه‌های تخصصی استان خوزستان در راه ایجاد نظام همکاری و امانت بین کتابخانه‌ای که در قسمت‌های پیشین به آن‌ها اشاره شد، مهم‌ترین موانع آشکار شده در این تحقیق را براساس بیشترین درصد می‌توان مشخص کرد. این موانع به ترتیب عبارتند از:

۱. نبود بودجه کافی برای همکاری بین کتابخانه‌ای (۸۵/۳ درصد)،
۲. نبود بانک‌های اطلاعاتی و کتاب‌شناسی‌های لازم، نبود مرکز و سیستم هماهنگ‌کننده و نبود فهرستگان کتابخانه‌های تخصصی (۷۶/۵ درصد)،
۳. نبود فهرستگان ملی روزآمد و نبود ضوابط و مقررات یکسان برای استفاده از کتابخانه‌ها (۷۰/۶ درصد)،
۴. مکانیزه نبودن کتابخانه‌های تخصصی استان خوزستان، و نبود تضمین برای بازگرداندن

جدول ۸. موانع مربوط به مدیریت کتابخانه و مدیران سازمان‌ها

درصد	تعداد	موانع مربوط به مدیریت کتابخانه و مدیران سازمان‌ها
۶۴/۷	۲۲	آگاه نبودن مسئولان ارشد سازمان مادر از مزایای همکاری بین کتابخانه‌ای
۶۴/۷	۲۲	غیرمتخصص بودن مدیران برخی کتابخانه‌ها در زمینه کتابداری
۵۸/۸	۲۰	بی‌علاقه بودن و نداشتن انگیزه در برخی از مدیران کتابخانه‌ها به این نوع همکاری
۴۷/۱	۱۶	آگاه نبودن مدیران کتابخانه‌های تخصصی از مزایای همکاری بین کتابخانه‌ای
۴۷/۱	۱۶	مقاومت مدیران یا رؤسا و کارشناسان قسمت‌های مختلف برای تمرکز منابع اطلاعاتی
۴۴/۱	۱۵	بی‌اهمیت بودن کتابخانه در اداره و سازمان و عدم استقبال از گسترش فعالیت‌های آن از سوی مسئولان
۳۸/۲	۱۳	نبود آگاهی و اعتقاد در مدیران کتابخانه‌ها در مورد همکاری بین کتابخانه‌ای

مواد به کتابخانه‌های اصلی (۶/۶۷ درصد)، ۵. کمبود نیروی انسانی، هزینه سنگین تهیه اطلاعات و مدارک، آگاه نبودن مسئولان ارشد سازمان مادر از مزایای همکاری بین کتابخانه‌ای و غیرمتخصص بودن مدیران برخی کتابخانه‌ها در زمینه کتابداری (۷/۶۴ درصد).

با توجه به داده‌های ذکر شده در بالا مشخص می‌شود که از دید مدیران کتابخانه‌های تخصصی استان خوزستان، نبود بودجه کافی برای همکاری بین کتابخانه‌ای (۳/۸۵ درصد) اصلی‌ترین مانع در راه ایجاد نظام همکاری و امانت بین کتابخانه‌ای است، و در صورت از بین رفتن این مانع، احتمال دارد کتابخانه‌ها و مراکز اسناد و مدارک بتوانند برخی از مشکلات دیگر را نیز از میان بردارند و یا حداقل نقش آن‌ها را کم‌رنگ‌تر نمایند.

همچنین، مدیران کتابخانه‌های مورد مطالعه، نبود بانک‌های اطلاعاتی و کتاب‌شناسی‌های لازم، نبود فهرستگان کتابخانه‌های تخصصی و نبود مرکز و سیستم هماهنگ‌کننده را با ۵/۷۶ درصد به عنوان موانع مهم در راه ایجاد نظام همکاری و امانت بین کتابخانه‌ای به‌شمار آورده‌اند.

این پژوهش نشان می‌دهد که از ۵ مانع اشاره شده در بالا در راه ایجاد نظام همکاری و امانت بین کتابخانه‌ای، موانع مربوط به ضعیف بودن کتابخانه از لحاظ تجهیزات کتابخانه‌ای و شبکه‌ای، امکانات و ابزار مکان‌یابی و بازیابی اطلاعات است. براساس یافته‌های موجود در این رابطه و با توجه به اهمیت و جایگاه کتابخانه‌های تخصصی در

صنعت و نقش آن‌ها در پژوهش و تحقیقات صنعتی، لازم است که مسئولان کتابخانه‌های تخصصی استان خوزستان به این مسئله توجه بیشتری داشته باشند.

خدمات امانت بین کتابخانه‌ای، اشتراک منابع و خدمات تحویل مدرک کامل‌کننده روند دائم سفارش مواد کتابخانه‌ای است. این خدمات در سایه ظهور و توسعه فن‌آوری‌های جدید اطلاعاتی و ارتباطی و افزایش حجم و تنوع اطلاعات الکترونیکی همراه با ویژگی‌ها و مزایای خاص این نوع اطلاعات، از اهمیت بیشتری برخوردار شده‌اند. همین روند روبه تکامل و توسعه در برآوردن نیازهای اطلاعاتی مراجعه‌کنندگان باعث شده است که از دهه ۱۹۷۰ تا دهه ۱۹۹۰ گرایش اصلی خدمات مربوط و مفاهیم و عنوان‌های آن‌ها دگرگون شود. محسنی می‌نویسد: «در سال ۱۹۹۴، بخش «امانت بین کتابخانه‌ای و خدمات تحویل مدرک» ایفلا نام خود را به «خدمات تحویل مدرک و امانت بین کتابخانه‌ای» تغییر داد» (۷: ۴۰).

اصطلاح انگلیسی «access versus ownership» یا دسترسی در برابر مالکیت، نشان‌دهنده رویکرد جدیدی است که به‌گونه‌ای تمام فرایند مدیریت مجموعه را متحول نموده است. این تحول ناشی از نوآوری در زمینه فن‌آوری‌های اطلاعات و ارتباطات است که از این میان پدیده اینترنت شاید چشمگیرترین آن‌ها باشد. خدمات گسترده بین‌المللی AGRIS (نظام‌های اطلاع‌رسانی کشاورزی)، UAP (دسترسی جهانی به انتشارات) و INIS (خدمات بین‌المللی اطلاع‌رسانی هسته‌ای) از

این جمله‌اند. مری ای جکسون^۹، معتقد است که در ۵ سال آینده خدمات امانت بین کتابخانه‌ای و تحویل مدرک به ۵ درصد از مجموع تعاملات امانت‌دهی و امانت‌گیری کتابخانه‌ها در سطح جهانی خواهد رسید، رقمی که در حال حاضر بین ۱ تا ۲ درصد تخمین زده می‌شود (۹۲: ۱۲). جکسون، همچنین معتقد است که «بدون تردید، آینده متعلق به خدمات تأمین مدرک الکترونیکی است» (۱۳: ۹). لاین^{۱۰} هم بر این عقیده است که «قرن بیست و یکم قرن اطلاعات و ارتباطات است که مبتنی بر تحویل و تبادل دانش و یادگیری بین افراد، کشورها و مؤسسات است» (۱۴: ۶۳). برای کشورهای در حال رشد، چالش‌های آینده بی‌شمار است. به منظور اجتناب از عمیق‌تر شدن شکاف بین کشورهای پیشرفته و در حال پیشرفت، آن‌ها باید سیاست‌ها و برنامه‌هایی داشته باشند که محیط اطلاعات خود را پیشرفته کنند.

امانت بین کتابخانه‌ای و خدمات تحویل مدرک در کشورهای جنوب فرصت بزرگی به دست می‌دهد که آن‌ها کمبود میراث مستند خود را به وسیله ارائه امکاناتی برای دسترسی به منابع موجود در سایر کشورها محدود کنند. کتابخانه دیگر مخزنی نیست که اسناد در محمل‌های مختلف در آنجا انباشته شوند و منتظر کاربرانی باشند که ممکن است به آن‌ها علاقه‌مند باشند یا نباشند. کتابخانه اینک مکانی است که اطلاعات می‌بایست به مؤثرترین شیوه، کالای مشترک همگان باشد. نقش کتابخانه‌ها این است که این جریان را

ممکن ساخته و آن را تشویق کنند.

با توجه به موارد یادشده و ظهور فن‌آوری‌های نوین در زمینه همکاری بین کتابخانه‌ای و ایجاد همکاری‌های بین کتابخانه‌ای الکترونیک و همچنین با توجه به اهمیت و جایگاه ویژه کتابخانه‌های تخصصی در توسعه صنعت و فعالیت‌های صنعتی، لازم است که مسائل و مشکلات مطرح شده در زمینه علل عدم ایجاد نظام همکاری بین کتابخانه‌ای در کتابخانه‌های تخصصی استان خوزستان مورد توجه قرار گیرند. پژوهش حاضر نشان می‌دهد در حالی که در اکثر کشورهای جهان همکاری بین کتابخانه‌ای از شیوه سنتی به شیوه نوین و الکترونیکی معمول شده است و با توجه به تنوع خدماتی که از طریق نظام‌های پیوسته همکاری بین کتابخانه‌ای به کاربران کتابخانه‌ها ارائه می‌شوند، هنوز برخی از کتابخانه‌های تخصصی استان خوزستان از امکانات اولیه فن‌آوری‌های اطلاعاتی محروم بوده و خودکارسازی نشده‌اند. این عامل باعث شده است تا زمینه ایجاد فهرستگان جامعی (که از ابتدایی‌ترین ابزارها برای ایجاد نظام همکاری بین کتابخانه‌ای است) که اطلاعات تمام منابع کتابخانه‌ها را دربرداشته باشد فراهم نگردد، و به تبع آن خدمات مرتبط با همکاری بین کتابخانه‌ها نیز شکل نگرفته است.

پیشنهادها

بر اساس یافته‌های به دست آمده در پژوهش حاضر، پیشنهاد می‌شود یک مرکز هماهنگ‌کننده فعالیت‌های همکاری بین کتابخانه‌ای در سطح

9. Mary E. Jackson

10. Line

استان خوزستان ایجاد شود تا با مناسب‌سازی بستر لازم، مقدمات این همکاری فراهم آید و از این طریق جایگاه و ارزش وجودی این‌گونه خدمات برای مدیران و مسئولان کتابخانه‌های تخصصی بیش از پیش آشکار گردد. وجود یک مرکز هماهنگ‌کننده، گذشته از تبیین قواعد و قوانین مربوط به همکاری بین کتابخانه‌ای می‌تواند تضمینی برای فعالیت‌های امانت بین کتابخانه‌ای کتابخانه‌های تخصصی سطح استان خوزستان باشد.

با توجه به پیشرفت‌های روزافزون در حوزه فن‌آوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی و نقش مهم آن‌ها در تسهیل ارائه خدمات همکاری بین کتابخانه‌ای، پیشنهاد می‌شود که زیرساخت‌های کتابخانه‌های تخصصی استان خوزستان در زمینه این‌گونه فن‌آوری‌ها تقویت شوند.

تهیه فهرستگان جامع از انواع مختلف منابع اطلاعاتی کتابخانه‌های تخصصی استان خوزستان گام مهم دیگری است که می‌تواند کتابخانه‌های تخصصی را به همکاری بین کتابخانه‌ای تشویق کرده و آن‌ها را از موجودی سایر کتابخانه‌ها آگاه کند.

پیشنهاد می‌شود که برای آگاهی بیشتر نیروی انسانی و همگامی با پیشرفت‌های نوینی که در زمینه همکاری‌های بین کتابخانه‌ای در سطح جهان ایجاد شده است، دوره‌های بازآموزی و کارگاه‌های آموزشی در این زمینه برای کتابداران و مدیران کتابخانه‌های تخصصی استان خوزستان برگزار گردد.

منابع

۱. حری، عباس. *اطلاع‌رسانی: نگرش‌ها و پژوهش‌ها*. تهران: کتابدار، ۱۳۷۸.

۲. حیدری، غلام. «بررسی وضعیت خدمات تحویل مدرک و امانت بین کتابخانه‌ای در ایران». *اطلاع‌رسانی*، دوره بیستم، ۱ و ۲ (۱۳۸۳): ۱۳-۲۷. [قابل دسترسی در]:

http://www.irandoc.ac.ir/etela-art/20/20_1_2_2.htm

۳. علیدوستی، سیروس. *اشتراک منابع و همکاری بین کتابخانه‌ها*. تهران: مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران، ۱۳۸۰.

۴. فرزین، فرزانه؛ احمدی لاری، رکن الدین. «امانت بین کتابخانه‌ای». *اطلاع‌رسانی*، دوره سیزدهم، ۱ (۱۳۷۹): ۳-۸.

۵. محسنی، حمید. «بررسی چگونگی دسترسی به مقالات غیرفارسی در مراکز آموزشی و تحقیقاتی وزارت جهادسازندگی». پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه تهران، ۱۳۷۶.

۶. همو. «دسترسی به اسناد و مدارک: ابزارها و الگوهای مناسب». *اطلاع‌رسانی*، دوره دوازدهم، ۲ (۱۳۷۵): ۷۳-۷۹.

۷. همو. *مجموعه‌سازی و خدمات تحویل مدرک*. تهران: کتابدار، ۱۳۸۲.

۸. نشاط، نرگس. «همکاری میان کتابخانه‌های دانشگاهی و تخصصی در ایران». *فصلنامه کتاب*، دوره هفتم، ۳ (پاییز ۱۳۷۵): ۶۵-۸۲.

9. Beaubien, Anne K. "ARL white paper on interlibrary loan". 2007. [online]. Available: <http://www.arl.org>. [10Sep. 2007].

Document Supply, Vol.32, No.2 (2004): 88- 93.

13. Ibid. "The Northern American interlibrary loan and document delivery Project: improving ILL/DD Services". *Interlending and Document Supply*, Vol.25, No.1 (1997): 8- 10.

14. Line, Maurice B.... [et al]. "The future of interlibrary loan and document supply: views and comments". *Interlending and Document Supply*, Vol.30, No.2 (2002): 60- 65.

15. Sharif, Muhammad ashraf. "Library co-operation through resource sharing (RS): models for Lahore libraries". *Pakistan Journal of Library & Information Science*, No.7 (2006): 105- 116.

10. Cho, Jane. "An evaluation plan for Korean university libraries to revitalize academic resource sharing". 2007. [online]. Available: <http://www.sciencedirect.com>. [10Dec.2007].

11. Cullen, Rowena; Callaghan, Samantha; Osborne, Sarah. "Interlibrary loan services in New Zealand: an environmental scan and national survey". A report commissioned by the National Library of New Zealand and the joint standing committee on interload. Wellington: School of Information Management, Victoria University of Wellington, 2005.

12. Jackson, Mary E. "The future of interlibrary loan". *Interlending and*

تاریخ تأیید: ۱۳۸۶/۱۲/۷

